HORVÁTH DÖME EMLÉKEZÉSEI.

Horváth Döme, a kiváló bíró — meghalt mint ny. kúriai tanácselnök 1899-ben — a mult század 50-es éveinek írója, még javakorában, nyilván épen az 50-es években, feljegyezte kora nagy íróiról szerzett személyes benyomásait, kivált azokat az emlékeit, amelyek Kecskeméten gyültek lelkébe, amikor, mint a város ügyészének alkalma volt velük szülővárosában megismerkedni. Emlékezései közül, amelyek édesatyám hagyatékában maradtak fönn, három irodalomtörténeti érdekü: ezeket alább közlöm.

I.

Petőfi.

Petőfi mint színész 1842/43-as évek táján tartózkodott Kecskeméten 6—8 hónapon át.

Házszomszédom *Hábel József* mészárszék-bérlő — aki fiatalabb korában Petőfi atyjával mint mészároslegény Félegyházán együtt szolgált és komák voltak — Petőfinek keresztatyja lévén, kosztra szeretetből és jószívü segélyezésből magához járatta. Nevezett kedves szomszédom Hábel József vezette öt át hozzám s így ismerkedvén meg vele, a magyar és német irodalom jobb termékeivel eléggé bőven ellátott könyvtáramat igénybe vette s tetszése szerint nagy szenvedéllyel elhordogatta azokat tőlem és olvasgatta. Minden vasárnap, ha csak kedve volt hozzá, általános meghívás folytán asztali vendégem volt ebédnél, s vidám kedélyü s ritka gazdasszonynak ismert jó nőm társaságában mindig jól találta magát. De magaviselete s modorával bizalmatlanságra soha sem adott okot.

Már akkor versei az Athenaeum s egyéb fővárosi lapban sűrün megjelentek s azokra jó nőm figyelmét rendesen és örömmel felhívta. Mint gyakorló ügyvédnek sűrün kellett utaznom: én azokból a jobbakat, jó nőm figyelmeztetésére azután olvasgattam.

Arra híven emlékszem, hogy könyveim közül Schlegel és többek, különösen Voss testvérek mesteri fordításában 4-rét s egy nagy kötetben meglevő müveit Shaksperenek már az első napokban elkérte tőlem s közben másokat és sokat olvasgatván, azt csak végeltávozása alkalmával adta vissza. Emlékszem reá, hogy Shaksperéből úgy szólván minden egyes jelenetre részletesen visszaemlékezett és alaposan tudott. Ezt, beszélgetésünk közben, mint aki ifjabb koromban szinte szeretettel olvasgattam, meglepetéssel gyakorta tapasztaltam.

A Szuper és Hetényi színtársulatánál rendesen szerepelt, de alárendelt szerepekben s vékony eredménnyel. Magával e részben önmaga se volt megelégedve. Innen, úgy emlékszem reá — az országgyülés kedvéért is — az akkor nagynevü, s Posonyban működő Szabó József szintársulatához távozott.

Azontúl több éven át nem találkoztam vele, csak is egyszer a fővárosban, Czakó Zsigmond költőnknek a Rókus kórházból történt temetése alkalmával. Én ott Szabó Márton helybeli születésü pesti váltóügyvéd barátommal s Petőfinek is közeli barátjával jelenvén meg, láttam és tapasztaltam, hogy Czakó tragikus halála öt lelkében mennyire megrendítette s a geniális

Czakót mi mélyen szerette és becsülte. Sőt Frankenburg Adolf és Erdélyi János felhívására akkor vivén fel magammal Katona Józsefnek addig a nagy közönség által nem ismert, s általam az aquarell eredetiről hűen lemásoltatott arcképét, azt a temetés alkalmával nékie fel is mutattuk, s nagy örömmel sokszorosan újra és újra szemlélte s az arckép vonásaira nem győzött szeretetteljes lélekbeni megjegyzéseket tenni.

Azután még egyszer találkoztam vele.

1849-ben három napon át Debrecenben megfordulván, ott a Bika vendéglőben találtam s az épen akkor már Erdélybe távozóval nehány percig szívélyesen beszélgettünk.

De már akkor — énnekem legalább úgy tüntek föl — vonásai s egész lénye dúlva voltak s folyton ideges állapotban szenvedett.

II.

Bajza és Vörösmarty.

Mind a kettővel ifjúkori s reám nézve jótékony és általam kegyelettel megőrzött korábbi ismeretségem volt.

1838-ban mint első éves jogász Pesten lévén, ott a nálamnál fiatalabb s az úgynevezett bölcsészeti 9-ik osztályt látogató Bérczy Károly, később jeles írónkkal, közl. ministerségéről kegyeletes emlékezetű Ordódy Pállal, a később nyitramegyei nagyhírű főjegyző és képviselő Szental Györggyel és később Párisban emigránsként és nagynevű s érdemű fotográfként működő Országh Antal fiatal barátaimmal, csak magunknak és magánkörbe kisded irodalmi társulatot heti gyülésezés és felolvasás mellett alakítván és tartván fel, sükerültebb kisded müveinket s különösen német és francia nyelvből megkísérlett apró müfordításainkat átadtuk netáni használatra az akkori Atheaeum és Figyelmező nagynevű szerkesztőinek: Vörösmarty s legtöbbször Bajzának. És a kisszerű átadott müvekből nagyon sok, általuk, inkább jóakaratú ösztönadás és szeretetből, mint a müvek hivatásszerű becse s iránti tekintetből, el lett fogadva, s a fő és leginkább a melléklapban, miként szerényen kérelmeztük, vagy álnév alatt, vagy névtelenül, de közölve lett. Ugy látszott a nagy férfiak szerettek és becsültek bennünket, oda mutat, hogy a kis kör részére egy tiszteletpéldányt kaptunk folyton, és ez elválásunk után Bérczy Károlynál maradt mindnyájunk emléke gyanánt. Tanúsítja továbbá az, hogy hűségünk és kisded munkánkért, minden héten szerdán este, a Csiga vendéglőben, a három lapszerkesztő és kiadóknak egy mellékasztalához egyszer mindenkor meghívott vendégei voltunk és lehettünk.

S miként ennél nagyobb boldogság nem érhetett, ennél nagyobb megtisztelést és örömet a világ minden fejedelme nem adhatott volna.

A fő asztalnál rendesen ott voltak: Vörösmarty, Bajza, olykor: a már akkor rég nős Schedel Ferenc, ott volt: Fáy András, olykor Szemere Pál, az öreg Sztrokay és Bártfay igen sokszor, s a szinházi előadás után oda jöttek a legjelesebb szinészek, egy Megyery, Szentpétery, Fáncsy, Egressy és többen, s mi voltunk azok a boldogok, akik a nagy férfiaknak a haza, az irodalom és müvészet érdekében társalgás közben s vidám tréfálkozás mellett tolmácsolt nézeteiket és gondolkozásukat hallhattuk és élvezhettük.

Mint a világba szétszórt ifjak, már 1839-ben elváltunk egymástul, de bár Bérczy Károlyon kívül mi többiek más pályán futni kényszerültünk, a kegyelet és tisztelet a nagy férfiak iránt mindig kísért hűen bennünket. Ime az történt, hogy 1848-ban Hit és hontagadó jurátuskori színmüvem, általam kinyomatván, azt Vörösmartynak, a koszorús költőnek ajánlottam s ő azt, a nemzet egyik legnagyobb fia és költője, szeretettel elfogadta. Ez volt velök szemben korábbi, még ifjúkori ismeretségem.

Igy történt, hogy a midőn 1849. júliusában a magyar kormány és országgyülés Pestről Szegedre költözött, s Vörösmarty mint képviselő, és Bajza mint a Kossuth-Hirlap szerkesztője szinte Szegedre törekedvén, a régi megemlékezés alapján, itt Kecskeméten átmenőben lévén, egyenesen házamhoz szállottak s öt napon át nekem és boldog emlékezetü jó nőmnek soha nem feledett kedves vendégeim voltak.

Ezalatt mindig együtt voltunk, a kedvükért Simonyi János és Karitta János kecskemétvárosi képviselők folyton nálunk lévén, a már borongósan mutatkozó napokat elég türhető kedéllyel, én és jó nőm a kedves megtisztelés miatt valódi boldogságban töltöttük s őket Félegyházra a magam kocsiján szállíttatám és kísértem el.

Hűen emlékszem reá: már akkor mind a két nagy férfiú inkább reménytelen volt a Haza sorsa iránt, mint bízott benne. S aggodalmuk — tudjuk — teljesedett is.

Azontúl Vörösmartyval sohasem találkoztam többé csak a temetésére rándulhattam. De Bajzával még egyszer összejöttem, hanem szánandó állapotában.

Ő már akkor szellemileg majdnem teljesen oda volt. Csak sétált mereven a pesti főbb utczákon s a kirakatokat óraszámra automata módra inkább meredten bámulta, mint értelmileg szemlélte.

Ily helyzetben találtam őt egyszer, s megismertetvén vele magamat, mintha talán még vissza emlékezett volna — kezemet szorongatva, keserü mosolygással inkább andalgott velem, szemközt, szólva valami érthetetlent, de tiszteletteljes kérdéseimre zavartan felelt már. Önkéntelenül könny tolult a szemembe s szíves kézrázás mellett váltam el, de fájdalmas érzés tartós kíséretében a jeles férfiútól.

III.

Horváth Mihály.

Horváth Mihály, mint kath. káplán 1836—8-ig Kecskeméten tartózkodott. Mint segédpappal s Cyrill testvéremnek régi barátjával az iskolai szünnapokban, itt ismerkedtem meg vele, s a már akkor jeles egyházi szónok és jónevü fiatal író megtisztelő barátságára méltatott.

Mint egyházi szónokot három ízben hallhatám. Talán 1836-ban gr. Nádasdy Ferenc, akkori váci püspök, bérmálásra itt lévén, az összes népesség kíséretében a kath. kórházból egy öreg koldust önmaga temetett el püspöki ornátusban s a koldus fölött, a derék akkori lelkész sok hív működésében teljesen rekedtté válván, a predicatiót Horváth Mihály segédlelkész tartá. Évtizedeken át emlegette hitfelekezeti célzat nélkül a polgárság s egyszerre kiváló népszerüvé vált.

Utána való évben még kétszer hallottam. Szent István ünnepén a szokásos egyházi beszédet az anyatemplomban ő tartotta s rendkívüli hatással. Feltünt a beszéddel mint történetíró és hazafi s mint nagyon jeles szónok. Szent István fölött elég hosszú életemen át szebb és alaposabb beszédet azóta se hallottam és olvastam.

Még azon évben elhalt nálunk városi főjegyző Gyenes Péter, egy igen derék és reményteljes itjú férfiú. Köztudomás és a néphit szerint rendkívül szép fiatal neje könnyelműségének s hűtlen magaviseletének szívfájdalmában lett áldozatává. Temetésén a népesség ezer és ezer számban részt vett. A halotti, akkor kimaradhatatlan gyászbeszédet Horváth Mihály segédlelkész tartá, oly szép, megrendítő s mindenkire erkölcsi irányában úgy megható s a könnyelmü nőre célzatosan, de finomul lesujtó beszédet soha se hallottunk. A prot. papok és tanárok s a nép is el volt ragadtatva. Az özvegy rögtön elköltözött a városbul, s a derék pap is csakhamar Abonyba lett áttéve.

Mint történetíró már akkor működött és kezdett feltünni. Itt írta: a püspök kedvéért és ajánlatára: Nádasdy Tamás életrajzát, s itt írta a M. Academiánál később másoddíjt nyert pályaművét: Párhuzam a hazába költözött őseink s a nyugoti népek míveltsége és helyzete fölött. Már akkor erősen készült és dolgozgatott egyik legbecsesebb művéhez: az ipar és kereskedés történelméhez az Árpádok, s közben az Anjouk és három utolsó század előtt. Egyes töredékeket jó kedélyében sokszor felolvasgatott előttem.

Az utána következett években 1849-ig a fővárosban többször találkoztunk egymással. De tartósabban több évekig sehol.

1849 elején egyszer megfordulván Debrecenben, ott meglátogattam. Végtelenül szívesen látott s egy fél napot nála töltöttem.

Utána csakhamar 1849 nyarán mint kultuszminister a fővárosba költözvén, ott is meglátogattam. Ismét csak szívességét és barátságát tapasztaltam. Az ő ajánlatára lettem Vukovich Sebő igazságügyi minister által a pesti váltótörvényszékhez bírónak kinevezve, de mielőtt, júliusban, kormánybiztosi minőségem és teendőim miatt bírói állásomat elfoglalhattam volna, a kormány és közegei már Szegedre kényszerültek vándorolni.

Horváth Mihály mint minister júliusban Kecskeméten át Szegedre költözvén, házamnál szállásolt, s jó nőmnek szülei családját és őt már leánykorában ismervén, nálunk magát végtelenül jól érezte.

Azontúl csak az év vége felé találkozhattam vele.

Kis ideig 1849 aug. szept. és okt. hónapokban magam is másutt bujkáltam. Titokban haza térvén és szép csöndesen családom körében megvonván magamat, ekkor történt, hogy egy estve, bajuszos alakban, egy egyszerü, de jó külsejű ismeretlen lépett be hozzám. Szétnézve, halkan tudatta velem, hogy menekvő lévén, egyszersmind meg kívánt látogatni. Mereven ránézvén, inkább hangja s alakjárul felismertem; megilletődve borultunk egymás nyakába. Rögtön az utca felőli különszobába vezettem s ott bezártam, a cselédeknél kinn levő nőmet bekérvén, vele a helyzetet és vendéget előzetesen megismertettem s azután együtt áttértünk hozzá. Találkozásunk igazán érzékeny, s jó nőm ritka tapintatot és megilletődést tanúsított.

A vendég öt napot késett nálam s folyton a végszobában volt elzártan Csak nőm tudta és látta a két első napon. Azután kellő előkészület mellett biztosítva érezvén magunkat folyton együtt voltunk — a derék Hornyik János történetírónkat és főjegyzőnket s a vendég volt, már itteni káplán korában régi jó barátját egymagát avattuk a dologba, az által a vendég részére álnévre rendes jó útlevelet szereztünk s az utolsó két estét mind a négyen jó kedéllyel és reményben együtt töltvén, a 6-ik napon, saját kocsimon elszállítottam Kun-Sz.-Miklósra, folyton pusztákon menve s ott az ottani derék ismerősök segélyével a vendég tovább, de mindig pusztákon át a fővárosba tért s onnan jó emberek segélyével szerencsésen külföldre menekült.

Ezután éveken át csak hírét hallottam. Történetműveit mindig első momentban megszereztem s mohón olvasgattam és tanulmányoztam.

Az alkotmányos élettel vissza térhetvén H. M., amint a fővárosba tért, már az első napokban deákpárti képviselő koromban megkeresett s irántam és jó nőm iránt mindvégig meleg ragaszkodással és barátsággal viseltetett. Ezt minden alkalommal s nagy megilletődéssel tanúsította.

Egyszer megtudván tőlem, hogy jó nőm látogatóban oda fenn van nálam, még az nap meglepett és látogatott bennünket. Öröm volt látnom, s mély megilletődés és köny nélkül nem nézhettem, a mint jó nőmet látva s öt megölelve, hol egyik, hol másik kezét össze meg össze csókolgatta. Jó nőm már másnap visszatérvén, az estét, közel éjfélig, az Aranysasnál kedélyesen s a régi visszaemlékezések kíséretében együtt töltöttük el.

De csakhamar a véletlen útján H. M. jó nőmnek két napon át, otthonunkban, kedves vendégévé válbatott.

H. M. mint szegedvárosi képviselő s én mint Kecskemét városáé, a nemzet egyik nagy fiánál, b. Eötvös közokt. ministernél azon törekedtünk, hogy az állam Szegeden fő s egyelőre Kecskeméten négy osztályú alreáliskolát állítson. Megállapodtunk, hogy biztos egyezkedésre a Városokhoz, előbb Szegedre s onnan hozzánk, együtt lerándulunk.

Ugy is történt.

Pestről együtt utaztunk s Eötvös és H. M. egyenesen Szegedre. Ott tényleg kiegyezvén és végezvén a főreáliskola iránt, három nap múlva, visszatérőben utaztak hozzánk, s az ünnepelt férfiak két napon át az én és jó nőm kedvese vendégei voltanak.

Az alreáliskola ügye tényleg kedvezőleg meg lett fejtve s hamar kiegyeztünk.

De csak is elfogultan emlékezhetem H. M.-nak házamnál történt érkezési percére.

A mint én és jó nőm a belépő kedves vendégeket rövid szó után saját szobáikba vezettem s H. Miskát a régi — 49-ben öt napon át használt zárkájába ismét üdvözöltük — megilletődve nézett körül a szobába s utána rám és Eötvösre s együttesen jó nőmre pillantván, annak érzékenyen a nyakába borult s Eötvös előtt, a ki szinte könybe lábbadt, könyezve s többszörösen kezet csókolt és ismét, meg ismét hálával emlegette az ő iránti jótékony szívességét.

Jó nőm ezt a percet, ezt a jelenetet sohasem feledte el s erre mindvégig érzékeny kegyelettel emlékezett vissza.

H. M. és én azután is sokáig együtt képviselősködtünk. Söt a kath. autonomia ügyében ő volt a közvetítő és szentlélek, aki mind Eötvösnél, a legnemesebb jellemnél, mind Deáknál, a Haza bölcsénél, legjobban hatott az ő irányában legnagyobb részben ellenszenves főpapság és Primás miatti tekintetből, közvetlenül auth. követ nem kívánván lenni, a kárpit mögött ő tett legtöbbet. Bartal Gyuri és igénytelen egyéniségem által ez érdekben ő tett legtöbbet, ő mozgatta közvetítésével és névtelen cikkeivel s irány-tervezetével az ügyet, s bárha tényleges eredményre nem vergődhettünk: a kétségtelen szellemi eredményben nékie legtöbb — úgy szólván oroszlánrésze volt.

Utolsó betegsége alatt szegény H. M.-t két ízben látogathattam meg. Ellágyulással fogadott s utolsó napjait és az őt ért kórt mintául szolgálható férfias nyugalommal viselte. Még akkor is emlegette jó nőmet és annak iránta nemesszívüségét s örömmel emlékezett arra is, hogy örökbecsü történeti müvének 8-ik kötete megírása közben éntőlem hallá először, hogy a bárgyú, de a patriarchális képmutatást mindenütt valódi szemfényvesztéssel érvényesíteni tudó I. Ferenc király alatt nem az 1794-ben megejtett kivégzések voltak az utolsók, de ezt a gyalázatteljes rendszert több éven át még mindig s különösen 1801—2-ben Zsarnóczy János, Mikola István és Kis Károly elítéltek és kivégzettek irányában ép úgy foganatosították; s hogy e részbeni figyelmeztetésem után, az ő megbízásábul, én szedettem az esemény leírásához a pestmegyei levéltárból a megfelelő adatokat s ez új epizódot a gyalázatteljes korszakból az én szívességem után hozhatta napfényre.

A jeles történetírónak és nagy hazafinak halála csakhamar bekövetkezett s a kik temetésénél nagy számmal jelen voltunk és kikísértük, az én csekélységem is egyike volt azoknak, akik őt, a legjellemesebb és tevékenyebb hazafiak egyikét s minden körülmények közt hü barátot őszinte szívvel megkönyeztük.

Áldás emlékére!

Közli: VÁCZY JÓZSEF.

MIKSZÁTH KÁLMÁN KÉT ISMERETLEN LEVELE.

Mikszáth majdnem negyedszázada elnémult alakja és írói müvészete a *Különös házasság*gal kapcsolatban ismét az irodalmi érdeklődés homlokterébe került. Döry Ferenc,[1] a történetíró, döntőnek látszó érveivel próbálta igazolni, hogy Mikszáth regényének cselekvénye nem azonos a históriában ismert eseménnyel. Folyóiratunk kritikusa rámutatott e hibás nézet tarthatatlanságára[2]: hiszen ez a felfogás a szépírót történetíróvá tenné. Épen e vitás kérdésekre ad kitünő választ a Magyar Nemzeti Múzeum Görgey-család levelestárában őrzött két ismeretlen Mikszáth-levél. Mikszáth élete utolsóelőtti évében írta Görgey Albertnek, *A fekete város* megjelenése után. A levelekből

[1] Döry Ferenc: *Gróf Buttler János házassága.* 1931.
[2] Hegedüs Zoltán bírálata: IK. 1931. 368—370. l.